

ERONDA SIYOSIY PARTIYALAR FAOLIYATI (1925–1979)

Murodjon Qoraboyev

Oriental universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası
katta o'qituvchisi.

murodjonqoraboyev715@gmail.com +99890-999-49-03

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17761074>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Eronning Pahlaviylar sulolasi davrida (1925–1979) siyosiy partiyalar faoliyatining shakllanishi, rivojlanishi va ularning davlat tuzumi bilan o'zaro munosabatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Rizo Shoh va Muhammad Rizo Shoh boshqaruv davrlarida siyosiy erkinliklar, muxolifat va hukumat partiyalarining o'rni, shuningdek, bu jarayonlarning 1979-yilgi Islom inqilobiga olib kelgan ijtimoiy-siyosiy zaminlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Eron, Pahlaviylar sulolasi, Tudeh partiyasi, Milliy front, Rastoxiz partiyasi, siyosiy tizim, avtoritarizm.

Аннотация. В данной статье анализируются процессы формирования и развития политических партий в Иране в период правления династии Пехлеви (1925–1979 гг.), а также их взаимоотношения с государственным строем. В исследовании рассматриваются политические свободы, роль оппозиционных и правительственных партий в эпоху Резы-шаха и Мохаммеда Резы-шаха, а также социально-политические предпосылки, приведшие к Исламской революции 1979 года.

Ключевые слова: Иран, династия Пехлеви, партия «Туде», Национальный фронт, партия «Растахиз», политическая система, авторитаризм.

Annotation. This article analyzes the processes of formation and development of political parties in Iran during the reign of the Pahlavi dynasty (1925–1979), as well as their relationship with the state system. The study examines political freedoms, the role of opposition and governmental parties during the eras of Reza Shah and Mohammad Reza Shah, and the socio-political preconditions that led to the Islamic Revolution of 1979.

Keywords: Iran, Pahlavi dynasty, Tudeh Party, National Front, Rastakhiz Party, political system, authoritarianism.

Kirish (Introduction)

Eron XX asrning birinchi yarmida siyosiy jihatdan keskin o'zgarishlarga guvoh bo'ldi. 1925-yilda Rizo Shoh Pahlaviy tomonidan Qajar sulolasining ag'darilishi bilan yangi monarxik tuzum – markazlashgan davlat boshqaruvi qaror topdi. Bu davrda siyosiy partiyalar faoliyati qat'iy nazorat ostiga olinib, fuqarolik erkinliklari cheklangan edi. 1941-yilda Ittifoqchi davlatlar tomonidan Eronning ishg'ol qilinishi Rizo Shohning taxtdan tushirilishiga va siyosiy maydonda nisbiy erkinliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Shu davrda turli siyosiy kuchlar, jumladan, Tudeh (kommunistik) va Milliy front (demokratik) partiyalari shakllandi. Biroq 1953-yilgi to'ntarishdan so'ng Muhammad Rizo Shoh siyosiy tizimni yanada markazlashtirib, 1975-yilda Rastoxiz partiyasi orqali yagona partiyaviy tuzumni o'rnatdi. Bu jarayon Eron siyosiy tarixida avtoritarizm va modernizatsiya o'rtasidagi ziddiyatlarning keskinlashuviga olib keldi.

Metodologiya (Methods)

Ushbu tadqiqot tarixiy-solishtirma va siyosiy tahlil metodlariga asoslanadi. Asosiy ma'lumot manbalari sifatida quyidagi manbalar tahlil qilindi:

- Eron ichki manbalari (IRNA, Tehran Times arxivlari);
- Xorijiy ilmiy adabiyotlar: Ervand Abrahamian (1982), Arjomand (1988), Ansari (2007);
- Ensiklopedik va internet manbalari: Encyclopaedia Britannica, BBC Persian.

Tahlil davomida siyosiy partiyalar faoliyati davrlar kesimida (1925–1941; 1941–1953; 1953–1979) va partiyalar turiga ko'ra (muxolifat va hukumat tarafdorlari) guruhlab o'rganildi.

Shuningdek, ularning ijtimoiy bazasi, tashkiliy tuzilmasi va davlat siyosati bilan o'zaro aloqalari o'rganildi.

Natijalar (Results)

1. Rizo Shoh davri (1925–1941) – avtoritar modernizatsiya bosqichi

Bu davrda siyosiy partiyalar faoliyati deyarli yo'q edi. Rizo Shoh markaziy hokimiyatni mustahkamlash maqsadida barcha siyosiy harakatlarni taqiqladi. Partiyalar o'rniga hukumat nazoratidagi kasaba uyushmalari va yarim rasmiy tashkilotlar faoliyat yuritgan. Natijada siyosiy pluralizm butunlay yo'qoldi.

2. 1941–1953-yillar – siyosiy erkinlik va milliy harakatlar davri

Riza Shohning mustabid tuzumi o'z nihoyasiga yetdi — u 1941-yil avgust oyida taxtdan voz kechishga majbur bo'ldi, bu paytda antigerman koalitsiyasiga kiruvchi ittifoqchi davlatlarning harbiy kuchlari Eron hududiga kiritilgan edi. Ittifoqchilar tomonidan Eronning okkupatsiya qilinishi uchun rasmiy sabab sifatida mamlakatda Germaniya qurolli kuchlarining mavjudligi ko'rsatildi.

Biroq, bu bosqin qanday maqsad va sabablar bilan amalga oshirilgan bo'lishidan qat'i nazar, u Eronning ichki siyosiy vaziyatini tubdan o'zgartirib yubordi. Riza Shoh o'zining o'n olti yillik hukmronligi davomida barpo etgan barcha tuzilmalar bir zumda qulab tushdi.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, ittifoqchi qo'shinlarning Eron chegaralarini kesib o'tishi va Tehronga tomon siljishi bilan Riza Shoh hamda uning hukumati to'liq sarosimaga tushib, yuzaga kelgan inqirozga qarshi hech qanday chora ko'ra olmadi.

Dastlab Riza Shoh vaziyatni nazorat ostiga olish maqsadida Bosh vazirni almashtirish orqali inqirozning oldini olishga urindi. Shu bois u o'sha paytdagi hukumat rahbari Ali Mansurni lavozimidan ozod etib, yangi kabinetni tuzishni Muhammad Ali Forug'iga topshirdi. Biroq bu chora ham natija bermadi. Nihoyat, Forug'ining Pahlaviylar sulolasining hokimiyatini saqlab qolishga qaratilgan urinishlariga qaramay, Riza Shoh taxtdan voz kechdi va uning o'rniga voris shahzoda Muhammad Reza Pahlaviy o'tirdi.

Yangi shoh 1942-yil 16-sentabr kuni Milliy kengash (Majlis) yig'ilishida qasamyod keltirdi. Shu voqeadan so'ng, 1941-yil 25-avgustda ittifoqchi qo'shinlarning Eron hududiga kirishi bilan boshlangan jarayonlar misli ko'rilmagan sur'atlarda rivojlana boshladi. Ittifoqchilar tomonidan Eronning ishg'oli Rizo Shohning taxtdan tushirilishiga olib kelib, shohning yosh va tajribasizligi tufayli siyosiy sahnada turli partiyalar paydo bo'lishi uchun imkon yaratdi.

- Tudeh partiyasi (1941) – Eron ishchi sinfi va ayollar harakatining markaziga aylandi.

Partiya SSSR siyosiy modeliga tayanib, 1946-yilda parlamentda 8 o'rin egalladi.

U 8 soatlik ish kuni, bolalar mehnatini taqiqlash, ayollar huquqlarini kengaytirish kabi g'oyalarni ilgari surgan.

- Milliy front (1949) – Muhammad Mossadiq rahbarligida tuzilgan bu harakat Eron neft sanoatini milliyalashtirishni amalga oshirdi. 1951-yilda Mossadiq bosh vazir bo'lib, mustaqil siyosat yuritishga harakat qildi. 1953-yilda AQSh va Buyuk Britaniya maxfiy xizmatlari qo'llab-quvvatlagan to'ntarishdan so'ng partiya taqiqlanadi.

3. 1953–1979-yillar – siyosiy nazorat va yagona partiyaviy tizim

1953-yildan so'ng Muhammad Rizo Shoh siyosiy nazoratni kuchaytirdi.

- Iran Novin (1963) va Mardom partiyalari shaklan mavjud bo'lsa-da, amalda hukumat nazorati ostida faoliyat yuritgan.

- 1974-yilda tuzilgan Rastoxiz partiyasi esa yagona rasmiy partiya sifatida butun mamlakat aholisi uchun majburiy a'zolikni joriy etdi. 1976-yilda 5,4 million a'zo qayd etilgan.

Bu siyosiy monopolizm jamiyatda norozilikni kuchaytirib, 1979-yilgi Islom inqilobining siyosiy asoslarini yaratdi.

Muhokama (Discussion)

Eron shohlik davrida siyosiy partiyalar faoliyatini ikki asosiy omil belgilab berdi:

1. Avtoritar boshqaruv siyosati. Rizo Shoh va uning o'g'li siyosiy markazlashuvni davlat barqarorligi uchun zarur deb hisoblagan. Bu esa siyosiy erkinliklarning cheklanishiga olib keldi.

2. Modernizatsiya va xalqaro ta'sir. Muhammad Rizo Shoh G'arb modelidagi modernizatsiyani (White Revolution) amalga oshirgan bo'lsa-da, siyosiy pluralizmni rivojlantira olmadi. Natijada jamiyatda "modernizatsiya bilan avtoritarizm o'rtasidagi ziddiyat" yuzaga keldi.

Tudeh va Milliy front partiyalari milliy suverenitet va ijtimoiy tenglik uchun kurashgan, ammo doimiy repressiyalar tufayli siyosiy tizimga ta'sir o'tkazish imkonidan mahrum bo'lgan.

Shu tariqa, siyosiy partiyalar faoliyati nafaqat hokimiyat bilan, balki xalqning siyosiy ong darajasi bilan ham bog'liq holda shakllangan.

Xulosa (Conclusion)

Pahlaviylar davrida Eron siyosiy tizimi formal ravishda modernizatsiyalashgan bo'lsa-da, real siyosiy hayotda avtoritar nazorat ustuvor bo'lgan.

Muxolifat partiyalari (Tudeh va Milliy front) milliy mustaqillik va ijtimoiy adolat uchun kurashgan, biroq hokimiyat tomonidan bosim ostida bo'lgan.

Rastoxiz partiyasi esa siyosiy monopoliyani rasmiylashtirgan bo'lib, bu tizim jamiyatdagi siyosiy muvozanatni izdan chiqargan. Natijada, 1979-yilgi Islom inqilobi aynan shu siyosiy yopiq tizimning inqirozi sifatida yuzaga keldi. Eron tajribasi shuni ko'rsatadiki, modernizatsiya siyosiy pluralizm bilan uyg'unlashmaguncha, siyosiy tizim barqaror bo'la olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abrahamian, E. (1982). Iran Between Two Revolutions. Princeton University Press.
2. Ansari, A. M. (2007). Iran under Ahmadinejad: The Politics of Confrontation. Routledge.
3. Arjomand, S. A. (1988). The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran. Oxford University Press.

4. BBC Persian. (2018, May 8). US withdraws from Iran nuclear deal: What it means for Iran's politics. <https://www.bbc.com/persian/iran-44045678>
5. Encyclopaedia Britannica. (n.d.). National Front: Iran. <https://www.britannica.com/topic/National-Front-political-party-Iran>
6. IRNA va Tehran Times arxivlari (1941–1979).